

Németh István

Mennyire taksáljuk El Grecót?

Egy legendás kollekción

Szépművészeti Múzeum,
2022. X. 28. – 2023. II. 19.

Már nem tudom pontosan felidézni, hogy mikor és hol láttam annak idején az 1975-ben készült, magyarul *A javíthatatlan* címen játszott fergeteges francia filmvígjátékot. Mindenesetre mostanában többször is eszembe jutott a film egyik részlete, amikor a javíthatatlan szélhámos szerepét alakító Jean-Paul Belmondo és társa éppen egy El Greco-oltárkép ellopására készülnek. Miután egy francia múzeumok anyagát ismertető publikációban rábukkantak a kiszemelt műalkotásra, elkezdték felolvasni a képre vonatkozó leírást: El Greco keresztre feszítést ábrázoló műve felbecsülhetetlen értékű kincs, a senlis-i múzeum büszkesége – szerepelt az ismertetőben. „Felbecsülhetetlen? Micsoda hülyeség! – jegyezte meg erre Belmondo.

Milyen értéket is képvisel valójában egy-egy El Greco-kép művészettörténeti vagy éppen műkereskedelmi szempontból? Milyen tényezők játszhattak szerepet abban, hogy a hosszú ideig szinte elfeledett, majd a 19. század vége felé, illetve a 20. század elején „újra felfedezett” művészt immár (méltán) az európai festészet nagymesterei között tartják számon, s ha esetleg fel is bukkan olykor egy-egy alkotása a nemzetközi műkereskedelmi piacon, akkor annak ára már dollármilliókban mérhető. Ezek a kérdések a budapesti Szépművészeti Múzeumban 2022. október végén nyílt, El Greco életművét bemutató, nagyszabású tárlat kapcsán különösen aktuálisnak tűnnek. Annál is inkább, mivel – mint ahogy az említett kulturális eseményről beszámoló híradások ezt külön is hangsúlyozni szokták –, a budapesti kiállítás azért is nevezhető szenzációsnak, mert a múzeum egyébként is gazdag és nemzetközi rangú, saját El Greco-kollekcióna a közelmúltban újabb szerzeménnyel bővült, melyet a közönség már meg is csodálhat a közelmúltban nyílt tárlat anyagába illesztve.

Az erről tudósító, elég sablonosnak mondható közleményekben a következő olvasható: „El Greco egy különleges, magyar vonatkozású remekművével – El Greco Gonzaga Szent Alajos képmásával – gazdagodott a Szépművészeti Múzeum állandó kiállítása. A MOL-Új Európa Alapítvány által a Christie’s aukciósház ez év júniusi árverésén 3,6 millió dollárért megvásárolt remekmű hosszú távú letétként kerül a múzeum spanyol gyűjteményébe.” Az is kiderül egyébként, hogy a szóban forgó mű miért

is mondható magyar vonatkozásúnak. A Gonzaga Szent Alajost ábrázoló portré ugyanis a 20. század elején egy ideig a legendás magyar „marchant-amateur”, János-halmi Nemes Marcell (1866–1930) birtokában volt, aki nem mellesleg, annak idején egész Európában El Greco képeinek talán legismertebb, legszenvédélyesebb gyűjtőjének számított.¹ Hogy a képért kifizetett 3,6 millió dollár mennyiben nevezhető reális árnak, azt nehéz eldönteni,

↑
El GRECO: Szent Lajos francia király egy apróddal, 1590-1597 körül
Musée du Louvre, Département des Peintures
© Párizs, Fotó © RMN-Grand Palais (Musée du Louvre) / Tony Querrec

EL GRECO: *Laokoón*,
1610-1614 körül
National Gallery of
Art, Samuel H. Kress
Collection © Washington,
Courtesy National Gallery
of Art
→

mindenesetre nyilvánvaló, hogy horribilis összegről van szó. Egy-egy műalkotás „reális” piaci értékét egyébként is szinte lehetetlen megmondani.

Hogy ez mennyire így van, jól példázza az a heves, személyeskedésektől sem mentes szakmai vita, melyet – nem sokkal Julius Meier-Graefe nagy port kavart, *Spanische Reise* című kötetének megjelenése után, 1910-11 táján, a Magyarországot is elért „Greco-láz” idején, nem kis mértékben éppen a Nemes Marcell-féle Greco-képek gerjesztettek Budapesten, majd nem sokkal később Münchenben is.² Az eset annak idején igencsak felkavarta a kedélyeket, s még sokáig megmaradt a kortársak emlékezetében. A Nemes-gyűjtemény El Greco képeiről, ezek korabeli értékeléséről, illetve az 1913-as párizsi árverést követő sorsáról Ybl Ervin, a kiváló művészettörténész, aki egy ideig a vallás- és közoktatási minisztériumban is fontos tisztséget töltött be, utólag így emlékezett vissza kézirat formájában fennmaradt önéletírásában:³ „Térey⁴ javaslatot tett a Minisztériumnak, hogy a kiállított hét Greco-, két Goya-, két Tintoretto- és egy Rubens-képet körülbelül 2.100.000 koronáért vásárolják meg a Szépművészeti Múzeum számára. Guevara bíboros mellképét, mely most a winterthuri Reinhart-gyűjtemény tulajdona és egy Szent Családot egyenként 400.000 koronára becsült. A Képzőművészeti Tanács tagjai nem értették Greco művészetét, túlzottnak találták a becslést, és Majovszky bizalmasan felkérte a német Max. J. Friedlander titkos tanácsos, neves képzőművész, Balló Ede festőművész és Beer Józsefet, a Múzeum képre Restaurátorát, hogy a maguk részéről is becsülik meg a festményeket. Beer József azért volt különösen illetékes, mert híre járt, hogy Nemes Marcell nem egy Greco-vásznat szinte rongyokban vett meg, és restaurátoraival állíttatta helyre. Balló

viszont hosszú időt töltött Spanyolországban, ott később a mesterművek másolásával foglalkozott, és jól ismerte az ottani, sőt egyéb külföldi műpiacot. A Guevara-képet le is másolta. Mind a hárman egy millióval alacsonyabbra értékelték Nemes képeit, Térey javaslatát így a minisztérium elutasította.

Kétségtelen, a *Guevara*, a *Szeplőtelen Fogantatás*, a *Magdolna* és a *Krisztus az Olajfák hegyén* kitűnő minőségű festmények, de utóbbiakat, valamint a gyűjtemény többi képét Greco többször is megfestette – ő volt talán az első készletre dolgozó művész –, így nem lehetett akkor olyan óriási árat kérni értük. Fegyelmet rendeltek el Térey ellen, és csak barátainak jóakarata, később pedig Petrovics gavallér volta mentette meg a botránytól. A Nemes-képek hírére Térey végleg elrontotta. Hiába szaporodtak nagyszerű francia impresszionista alkotásokkal, sem Budapest fővárossal, sem pedig Düsseldorfal nem sikerült az üzlet. A nemzetközi gazdasági helyzet is megromlott, pénzsűke állott be, a hitelek megvonták, a balkáni háború után az első világháború előre vetette árnyékát. Herzog Mór felmondta a milliós kölcsönt, Nemes nem tudta tartani tovább a képeit, így nem volt mit tenni, 1913 tavaszán ki kellett tüzni Párizsban az árverést. A nagyszerű katalógus ellenére sem sikerült az aukció. Külföldi múzeumok nem vásároltak, csak Stockholm és Koppenhága szerzett meg egy-egy festményt. Térey ugyan vásárlási szándékkal utazott Párizsba, de a minisztérium táviratilag az utolsó percben letiltotta a vételt. A műkereskedők visszavették Nemestől a neki kölcsönzött képeket, így az amszterdami Goudsticker a Rembrandtot. Sajnos így a kivételes értékű és kitűnő karban lévő francia impresszionistáktól is elestünk. A gyűjtemény zöme Herzog Mórnak, a legnagyobb hitelezőnek esett ölébe.⁵ Így alakult meg a

↑
 EL GRECO: *Szent Pál apostol*, 1585 körül, olaj, vászon, 120×92 cm
 Magángyűjtemény

←
 EL GRECO: *Szent Sebestyén*, 1577 körül, olaj, vászon, 191×152 cm
 Palencia, a székesegyház sekrestyéje © Palencia, catedral de Palencia
 Fotó: Rubén Fernández Mateos

híres Herzog-gyűjtemény, de Nemes opciót kért három Grecóra. Ha anyagilag újra magához tér, a Guevarát, a Szeplőtelen Fogantatást és a Magdolnát visszavásárolja. Pár év múlva ez megtörtént, de Petrovics csak úgy engedte ki az országból a két első képet, mikor Nemes Münchenbe költözött, ha a Magdolnát a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozza. Így jutott Képtárunk ingyen Greco legszebb Magdolna-festményéhez.⁶ Tiziano-émlékek vitatkoznak benne Cézanne-ra utaló jövődölésekkel.”

Ybl Ervin idézett sorai viszonylag pontosan adják vissza az akkor történeteket, az általa elmondottakat azonban még kiegészíthetjük például Balló Ede egyes naplóbejegyzéseivel vagy Térey Gábornak a Nemes-gyűjtemény párizsi árveréséről beszámoló jelentésével, hogy még tisztább képet kaphassunk arról, mennyire eltérő módon ítélték meg egyesek akkoriban El Greco művészetét, illetve alkotásainak műkereskedelmi értékét. Mint ahogy Balló 1911. október közepén papírra vetett feljegyzéseiből egyértelműen kiderül, a Nemes-gyűjtemény El Greco- és Goya-képeiről általa készített értébecslések messze elmaradtak a Térey által javasolt összegektől. Ő többnyire legfeljebb a negyedére taksálta ugyanazokat a műveket, ami akárhogy is vesszük, igen jelentős különbségnek számít.⁷ Mint ahogy Ybl Ervin is utalt rá, a Nemes-gyűjtemény leghíresebb darabjai, köztük az immár tizenkét műre gyarapodott Greco-kollekció végül 1913 nyarán Párizsban került árverésre.

Bár tény, hogy az itt elért árak valóban elmaradtak Térey Gábor várakozásaitól, érdemes talán megjegyezni, hogy még mindig jóval magasabbak voltak, mint amire Balló értékelte az egyes darabokat.⁸ S hogy a magyar állam sem az említett párizsi aukción, sem azt megelőzően egyetlen művet sem vásárolt meg a pazar magángyűjtemény Greco-képei közül, annak a szükséges pénzügyi források hiánya mellett (amire hivatkoztak) sejtethetően egyéb okai is lehettek. Azon túl, hogy a szóban forgó művek tényleges értékét, művészi kvalitását többen is próbálták megkérdőjelezni, egyeseknek még a festmények tulajdonosával szemben is lehettek bizonyos fenntartásai. Nemest ugyanis akkoriban sokan nem tekintették igazi műgyűjtőnek, hanem csak egy dörzsölt műkereskedőt láttak benne, aki a Greco-láz gerjesztésével igyekszik manipulálni a nemzetközi műtárgypiacot.⁹

A dolgok persze akár máshogy is alakulhattak volna. Ha a magyar kulturális tárca képviselői annak idején túl tudták volna tenni magukat az aggályaikon, előteremtik a szükséges pénzösszeget, s megszerzik a Nemes-gyűjtemény megvételre felkínált festményeit, akkor a Régi Képtár egyébként is híres spanyol festészeti kollekcója most nem csupán egy, hanem több kiváló El Greco-képpel is gazdagabb lehetne.

1 Nemes Marcell El Greco-képeit először a budapesti Szépművészeti Múzeumban láthatta a közönség a gyűjteményének válogatott darabjait bemutató, 1910 végén nyílt tárlat keretében: *Nemes Marcell képgyűjteményének kiállítása a Szépművészeti Múzeumban* (Térey Gábor bevezetőjével), Budapest, 1910; Nemes Marcellről újabban: Németh István – Radványi Orsolya (szerk.) *El Grecótól Rippl Rónaiig. Nemes Marcell, a mecénás műgyűjtő/El Greco to Rippl-Rónai. Marcell Nemes, Art Patron and Collector, kiállításkatalógus*, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2011–2012; Molnos Péter: *Elvesztett örökség. Magyar műgyűjtők a 20. században*, Kieselbach Galéria, Budapest, 2017; Lantos Adriana: „...ma talán El Greco városának is nevezhetnénk”. El Greco művei budapesti magángyűjteményekben a 20. század elején. In Hertelendy Csaba – Lantos Adriana – Radványi Orsolya (szerk.): *El Greco*, kiállításkatalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2022–2023, 98–111.

2 Veronika Schroeder: *Spanien und die Moderne – Marzell von Nemes, Julius Meier-Graefe, Hugo von Tschudi, Manet bis Van Gogh. Hugo von Tschudi und der Kampf um die Moderne*, kiállításkatalógus, München 1997, 419–423.

3 Ybl Ervin *önéletrésze* (kézirat), é. n., Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, Adattár, I. kötet, 86–89.

4 Térey Gábor (1864–1927) művészettörténész, mintegy két évtizeden keresztül volt a Szépművészeti Múzeum Régi Képtár Osztályának a vezetője.

5 Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Herzog valójában már a Nemes-gyűjtemény 1913-as párizsi árverését megelőzően is viszonylag jelentős képkollekcióval rendelkezett, bár tény, hogy gyűjteményének legismertebb darabjai jórészt Nemestől származtak. Lásd Georg Biermann: *Die Gemäldesammlung des Baron Herzog in Budapest*. In *Der Cicerone* IV., 1912, 417–434.

6 El Greco *Bűnbánó Magdolnáját* Nemes Marcell tényleg azért adományozta 1921-ben a Szépművészeti Múzeumnak, hogy Petrovics Elek közvetítésével elérje gyűjteménye egy részének az országból való kiengedését. Lásd ezzel kapcsolatban István Németh: *A Generous Gift or a Healthy Compromise? Some Contributions to the Background of the Donation of a Painting by El Greco*. In *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 97(2002) 87–99.

7 Ybl Ervin (szerk.): *Balló Ede naplója és levelei*, Budapest, 1954. Kézirat a Szépművészeti Múzeum Könyvtárában, 177–179.

8 Lásd Térey Gábor jelentését a Nemes-gyűjtemény párizsi árveréséről: Radványi Orsolya: *Térey Gábor 1864–1927. Egy konzervatív újító a Szépművészeti Múzeumban*, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2006, 302–304.

9 Bölöni György például már a Nemes Marcell gyűjteményéből a budapesti Szépművészeti Múzeumban rendezett 1910-es kiállításról írt beszámolójában is úgy fogalmazott, hogy „még a marchand des tableaux Volland boltjában sem éreztem képek között ezt a spekulálási vágyat, mint itt a Grecók és egyéb nemes tárgyak szomszédságában.” Lásd Bölöni György: *Képek között*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 170.